

ТОДОР ХРИСТОВ

**СВОБОДА И СУВЕРЕННОСТ
В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ**

КНИГАТА Е ИЗДАДЕНА
С ФИНАНСОВАТА ПОДКРЕПА
НА ФОНД „НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“
ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА
ОБРАЗОВАНИЕТО, МЛАДЕЖТА И НАУКАТА

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на Фондация за хуманитарни и социални изследвания и издателство „Изток-Запад“.

© Тодор Христов, автор, 2013

© Фондация за хуманитарни и социални изследвания, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-224-8

ТОДОР ХРИСТОВ

**СВОБОДА И СУВЕРЕННОСТ
В АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ**

Свободата е практика. ... Свободата на хората никога не е гарантирана от институциите и законите, които имат за цел да ги защитават. Така е, защото почти всички закони и институции лесно могат да бъдат обърнати наопаки – не защото са неясни, а просто защото свободата е нещо, което трябва да се упражнява. ... Гаранцията на свободата е свободата.

Мишел Фуко, „Пространство, население и власт“ (1982)

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР (Димитър Вацов)	9
УВОД	43
ГЛАВА ПЪРВА СУВЕРЕНИТЕТЪТ	51
ГЛАВА ВТОРА РОБСТВОТО	159
ГЛАВА ТРЕТА СВОБОДАТА	211
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА КОМИТЕТЪТ	251
ГЛАВА ПЕТА ВЪСТАНИЕТО	309
ГЛАВА ШЕСТА ВИНАТА	337
ГЛАВА СЕДМА НАЦИОНАЛНИЯТ СУВЕРЕНИТЕТ	365
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	475
ЛИТЕРАТУРА	483

На Ивелина

ПРЕДГОВОР

Димитър Вацов

Интелигентен патриотизъм. Има ли такъв звяр?

I. ИМАНЕНТНИЯТ ОБРАТ В РЕЧТА

Думите са непостоянни, те губят и усилват своя интензитет – илокутивната си сила. В дадена историческа ситуация една дума – „народ“ или „гражданин“ например – може да значи *плътно*, да работи така, сякаш има самоочевиден референт. В друга ситуация същата дума може да значи малко или да не значи почти нищо.

В дискусиите около приемането на Търновската конституция либералът Петко Каравелов казва: „Това е глупост, а не принцип да се пише, че човекът е олицетворение на цялото човечество. Покажете ми, кой е тоя звяр, който олицетворява цялото човечество?“¹ Учудващо е, че именно либералът Каравелов се подиграва на универсализирането на либералния принцип – на (наистина, наивно изказаната) самоценност на човека-индивид, която надхвърля ценността на локалните и национални идентификации. Учудването изчезва обаче, ако се вгледаме в дискурсивния режим на Учредителното събрание – „в името на народа“ не е празна формула, а плътно означаване; почти всички речи на депутатите, колкото и да са противоположни в тезите си, черпят илокутивната си сила от „народа“, от едно „ние“, от „нашето“ и „българското“, през което говорят отделните гласове и на което се позовават. Дори и либерализмът на Каравелов не може да си представи гражданин отвъд „ние“-то на народа. И това е така не само защото моментът е тържествен – на учредяването на една политическа общност, – но и защото „ние“ и „народът“ работят далеч по-плътно и самоочевидно на всекидневен ниво, отколкото „аз“ и „индивидът“. Всъщност, казват учредителите, *ние* сме тези, които, на *нашата* територия, приемаме модерни-

---

¹ Протоколите на учредителното българско народно събрание в Търново. Книжарница на Хр. Г. Данов. София, Пловдив, Русчюкь. 1879, с. 164.

те политически принципи и даваме свобода на индивида: „Всекой робъ от какъвто полъ, вера и народностъ да бѣде, свободенъ става, щом стѣпи на българска територия.“ (Търновска конституция, чл. 61). „Ние“-то конституира индивидуалната свобода на „аза“.

Днес, обратно, да говориш от името на „ние, народът“ най-често изглежда кухо, някак фалшиво и манипулативно, цитатен отглас от отминали времена или от тежки институционални и церемониални езици. Аз-формата е далеч по-естествена и самоочевидна. Днес всекидневното „ние“ се получава сложно, с уговорки, след договаряне и чрез внимателно взаимно съгласуване и разполагане на „аз“-овете, които го конституират. Оптиката на езика се е сменила: вече не „ние“-то е конститутивен принцип за индивидуалната свобода, а, обратно, сякаш индивидът е новият „суверен“ на перформацията. В името на индивида – гражданин и потребител – се гради общото.

На този обрат в езика резонират съвременните теории за демокрацията от договорен или процедуралистски тип, които денонсират народа до функция на индивидите и се опитват да адаптират демокрацията като политическа форма към новия „суверен“. Този обрат в езика се опитва да се институира в международния режим на „правата на човека“, доколкото този режим се стреми да вземе приоритет над „националните“ конституционни законодателства. Хегемонният доскоро неолиберален дискурс, но най-вече съвременните маркетингови стратегии, прицелени в индивидуализирания потребител на икономически и политически стоки вместо в по-големи групи като „народа“ или „населението“, също текат в тази канава¹. И т.н.

Процесите на индивидуализация в съвременните западни общества и тяхната история, разбира се, са предмет на безброй изследвания, проведени от различни позиции, често противоположни като констатации и оценки. Тук обаче предпочитаме един по-икономичен и по-прост ход: ще настояваме, че определен културен и исторически обрат наистина се е състоял (без сега да се опитваме да навлизаме в изследвания на траекторията му), защото всекидневният ни език се е обърнал. Като произволна отправна точка за

---

¹ Вж. чудесен анализ на индивидуализиращите маркетингови стратегии от автора на тази книга в: Христов, Т. 2012. „Маркетингова демокрация“, *Критика и хуманизъм*, 38 (1), с. 105–126.

демонстрация на обрата можем да вземем приемането на Търновската конституция преди 134 години (или дискурсите на участниците в Априлското въстание, както най-често в тази книга прави Тодор Христов; или американската Декларация за независимост в хоризонта на една по-широка генеалогия на модерността; или друг контекст, който отстои на диахронна или синхронна дистанция от *нашите актуални употреби на езика*). Все пак, колкото и произволни да могат да бъдат тези операции по избор на отправна точка, натрапва се едно: *преди* или *другаде* (съвсем не толкова отдавна и съвсем не толкова далеч) е много по-лесно, разбираемо и приемливо да кажеш „ние“, преди да кажеш „аз“; *сега* или *тук* е много по-лесно, разбираемо и приемливо да кажеш „аз“, преди да кажеш „ние“. Има обрат, включително и защото в двете ситуации съвсем различно нещо значи „да си обърнеш езика“: в езиковите игри на тези преди нас (или на тези, за които днес казваме, че не са като нас) да изречеш *конститутивно* „аз“ е почти невъзможно – „не можеш да си обърнеш езика“. Обратно, в нашата езикова игра тук и сега не можем да кажем *конститутивно* „ние“ просто защото „не можем да си обърнем езика“. Разликата в езиковите игри е разлика между формите на живот. Най-простият индикатор за разликата между тях е сменената позиция на речевия суверен.

2. ВЪПРОСЪТ ЗА НАС САМИТЕ – МЕЖДУ СВОБОДАТА И СУВЕРЕННОСТТА

Книгата на Тодор Христов „Свобода и суверенност в Априлското въстание“ е мощна критическа интервенция в рутините на езика, оспорваща и преобръщаща техните (т.е. *нашите*) самоочевидности. Прицелна точка на неговите критически операции са актуалните употреби, начините, по които говорим сега. Езикът на миналото – на Априлското въстание – е, разбира се, изследователски обект, но обектът на изследване е ресурс за преобръщане на настоящето. Основен проблем на настоящето е, че не можем да казваме „ние“: но „ако не можем да казваме *ние*, ако всеки от нас говори само за себе си, гласовете ни биха били прекалено слаби, за да имат значение“ (с. 480). Следователно основен залог на книгата е отново да ни научи – като открие „нови начини“ – *да казваме ние*. Трябва да изобретим наново общност – *нашата общност*.

Императивът на общността не е лесен за реализация – нито теоретично, нито практически. Нещо повече, често той е твърде опасен: идеологиите, есенциализиращи и хомогенизиращи общността – националистически, националсоциалистически и комунистически – вече са ни показвали чудовищния си образ. Затова Тодор Христов избира друга стратегия на поставяне на въпроса за общността. Този въпрос следва да бъде поставен отвъд есенциалистски схванатата „национална идентичност“ (както и отвъд всяка друга предпоставена идентичност – класова, расова и т.н.). Или, както казва Боян Манчев в първата книга от настоящата поредица, въпросът за съвместното съществуване следва да бъде издигнат „без компромис с консервативните фикции за хомогенни и чисти общности“¹. Този въпрос: *възможна ли е и как антиесенциалистка, т.е. критическа общност?* е сериозен залог на съвременността и в по-общ план: най-остро той бива артикулиран в ляворадикалната линия на съвременната критическа философия от автори като Нанси, Лакло, Рансиер и др. Без все още да имаме задоволителен – поне според мен – отговор, въпросът наистина е актуално важен и вече е ясно поставен. В това трасе на неговото поставяне сама себе си вписва и книгата на Тодор Христов – със собствен почерк, собствена генеалогия на проблема и със собствени методологически предложения.

Исходната теза е, че *критическата общност* е общност на *свобода*. Свободата е колкото старо, толкова и костеливо понятие. Тодор Христов се опитва да разчупи класическите ѝ определения, за да види свободата на по-базисно ниво. Например позитивната и негативната концепции за свободата според него се оказват подвеждащи, повърхностни и неточни. Защото когато свободата бъде фиксирана като *свобода от* или като *свобода за*, тя бива институирана като *право* – но така чрез „правото“ свободата бива вдворена и рамкирана: имам право свободно да преследвам *такива и такива* цели и блага, както и да не бъда притесняван по *такива и такива* начини (с. 216–218). Кодифицираното „право“ обаче решава вместо мен в какво, за какво и от какво мога да бъда свободен. Но така вместо свободата сам да решавам за себе си, се оказвам въвлечен в ситуация на подчинение – „подчинението се състои тъкмо в това друг да има

---

¹ Манчев, Б. 2012. *Логика на политическото*. ФХСИ/„Изток-Запад“. София, с. 33.

право да решава вместо мен“ (с. 44). Така силата и потенцията сам да решавам за себе си – т.е. свободата като самовластие и суверенност – неизбежно бива редуцирана, когато бъде институционализирана в и чрез режим на суверенност, какъвто и да е той. Там, където свободата е институционално рамкирана – чрез правни и обичайни норми, но също и чрез разделение на труда или други типове конвенции, които разпределят социалните роли и позиции, – там свободата е ограничена и непълна. Бързият извод оттук би бил: ограничената свобода е *несвобода*; тя е *робство*. Тодор Христов не прави този извод директно, но го отваря като логическа възможност и така оголва един важен парадокс: *свободата като суверенност бива повече или по-малко елиминирана от и във всеки режим на суверенитет*. Този парадокс може да бъде наречен „клопка на суверенитета“: суверенността (като режим) поглъща суверенността (като свобода). Оттук и водещият въпрос на книгата: Възможна ли е „пълна свобода“? Възможна ли е „суверенност без суверен“?

Отговорът на този въпрос се търси не чрез теоретична спекулация, а чрез анализ на начините, по които се говори за свобода и суверенност. Привилегированият изследователски обект са начините, по които говорят за свободата участниците в Априлското въстание:

Понеже избраният изследователски инструментариум не позволява да се изследва говоренето за самовластие изобщо, реших да анализирам начините, по които се представя суверенността в Априлското въстание и по-късните исторически, литературни, популярни, мемоарни, юридически разкази за него.

Предпочетох да изследвам тъкмо Априлското въстание, защото *то се намира на границата на два режима на суверенитет* (курс. мой – Д.В.) и вследствие на това позволява да се покаже как суверенитетът, самовластието, свободата могат да бъдат артикулирани по друг начин, различен от тези, с които сме свикнали или помним (с. 48).

Както казах, тази аналитична ретроспекция е всъщност прицелена в настоящето.

За да можем да се противопоставим на господството [днес – бел. Д.В.], трябва да открием начин да говорим за пълна свобода. Но това предполага да опитаме отново това, което е опитало Априлското въстание, да продължим опита му и следователно да му останем верни“ (с. 479).

3. СУВЕРЕННОСТТА НЕ Е ПРОСТО НЕЩО

Суверенността също е костеливо понятие, не само защото често се вписва в синонимен ред със *свободата* и оттам със *самовластие*, *самоопределяне*, *независимост* и др. Но и защото същата дума-понятие твърде често отива на другия полюс и директно влиза в синонимни отношения с *господство*, *власт* и *подчинение*. Тази омонимия изисква известна критическа бдителност: да внимаваме и да различаваме кога под „суверенност“ се разбира нещо хубаво („свобода“) и кога – нещо лошо („господство“). Впрочем именно върху такава поляризация на значенията на думата е изграден и описаният по-горе парадокс.

Тодор Христов посвещава цялата *Първа глава* – една книга в книгата – на критическа генеалогия на възникването и трансформациите в употребите на понятието за суверенност. Ще се опитам да реферирам накратко начина, по който Христов трасира проблематиката на суверенитета през съвременната критическа теория, защото именно тук се създава методологическият ключ на цялата книга.

Най-напред са скицирани значенията на суверенността в политическите теории на класическата модерност, където чрез Боден, Хобс и Хегел са очертани три фигури на легитимация на *върховната и абсолютна власт на монарха* – една експлицитно онто-теологическа легитимация (Боден), една утилитарно-рационалистична легитимация чрез нуждата от „обществен договор“ (Хобс) и една просвещенска онто-логицистична легитимация чрез идеята за индивидуално въплътения универсален Разум (Хегел). На тези три фигури на суверенността е противопоставена теорията на Русо, която буквално сменя суверена – тук вече не кралят, а *народът* е конститутивният извор на суверенна власт. Въпреки това съществено изместване в значението на суверенитета, което на практика подменя неговата референция, все пак Русо остава в съществена близост до своите монархически опоненти, доколкото, макар суверенът да е друг и нов, все пак идеята за неговата *върховна и абсолютна власт* остава непроменена – чрез понятието си за „обща воля“ и чрез разбирането си за абсолютно единство на политическата общност Русо продължава да удържа значението на суверенитета като *абсолютна и неделима власт*. Този общ субстрат на значението позволява на Тодор Христов да разглежда борбите между

привържениците на монархическия и народния суверенитет през XIX век като течащи в общо русло, от което изкрystalизира модерната идея за *държавния суверенитет*: „В резултат на това в края на XIX в. понятието суверенитет вече се отнася преди всичко до държавната власт, мислена едновременно като върховна власт в границите на определена територия, и като правна и следователно оправдана власт, която не може да бъде накърнена от страна на други държави, освен ако действията ѝ влизат в разрез с международното право“ (с. 56–57).

Именно това модерно *юридико-политическо понятие* за суверенитет, идентифициращо го с „*върховната власт*“ и „*националната държава*“ (пак там), бива проблематизирано и оспорвано от съвременните критически теории, които Тодор Христов реконструира по-нататък в първата глава. То е и онова, което основната стратегия на книгата – контрачетенето на българската история с фокус върху Априлското въстание, – следва да преобърне и оспори.

Христов различава три основни линии в съвременното критическо проблематизиране на суверенитета – „*генеалогична, биополитическа и деконструктивистка*“ (пак там).

В *генеалогичната линия* Тодор Христов проследява мутациите на суверенността като обект и като аналитичен инструмент в работите на Мишел Фуко, Жил Делюз, Антонио Негри и Майкъл Харт, Пол Рабиноу и Никлас Роуз. Без да се впускаме в детайлна ре-реконструкция, бих искал да посоча един учудващ ефект, който анализите на Тодор Христов изваждат на фокус. А именно, че *колкото повече се разширява обемът на понятието за суверенитет, толкова повече от очи изпада микрофизиката на суверенната власт, която е основен залог на генеалогията*.

Защото – нека след Тодор Христов припомним известното – Фуко въвежда своето понятие за „*суверенна власт*“ като специфично историческо описание на режима на упражняване на властта в късното средновековие и ранната модерност, за да отчлени контрастно на този фон трансформацията в режимите на власт, дошла с настъпването на „*управляемостта*“ през XVIII в. – във формите ѝ на дисциплинарна власт и биовласт. Именно тази обща дистинкция, акцентираща върху *различието* между режимите и чрез него стилизираща „*епохи*“ и „*типове*“ в разбирането и практикуването на властта, позволява на Фуко да провежда и своите конкретни ге-

неалогически екскурси, които разтварят големите идеологически себеописания на властта (като „суверенитет“ или „управляемост“), за да опишат микрофизиката на тяхното функциониране – практическата разпръснатост както на „суверенитета“, така и на „управляемостта“, в конкретните практики на тяхното преутвърждаване. От тази позиция на Фуко, отбелязва Тодор Христов (с. 65), общо и отвъдконтекстуално понятие за суверенитет не може да бъде изведено. Това според него става възможно едва чрез работите на Жил Делюз, който разглежда суверенната власт, властта в дисциплинарните общества и в обществата на контрола като наистина различни „диаграми“, но все пак като „диаграми“, в които властта работи според *един и същи принцип* – като „абстрактна машина“, която картографира „цялото социално поле“ (с. 66). Именно тази оптика на Делюз позволява на Антонио Негри и Майкъл Харт да разкажат в „Империята“ историята на модерността като серия от мутации и трансформации на суверенността – като сменящи се диаграми на една и съща суверенна власт. Опростено казано, ако изходна предпоставка за Негри и Харт е *множеството* като иманентно и изначално нередуцируемо различие между силите, индивидите и отношенията в социалното поле, то всеки опит множеството да бъде овладяно и хомогенизирано предполага то насилствено да бъде представено/представявано от трансцендентна точка – суверен – който да го репрезентира като *едно и цяло*. Тази операция по представяване на иманентното като трансцендентно, на *множеството* като *единство* е всъщност логически и онтологически невъзможна, затова принципът на суверенитета е изначално парадоксален и себеподбиващ се. Оттук и претендентите да представляват множеството, претендентите за „суверенитет“ – монархът, нацията, народът, гражданското общество, днес „империята“, която управлява и „защитава“ идентичностите и различията, – неизбежно се провалят, за да се „изроди“ наново принципът на суверенитета. Тодор Христов справедливо възразява, че подобен „голям разказ“ не позволява да диагностицираме специфичните режими на функциониране на властта, включително сегашните форми на „глобализирана полицейска власт“, които трудно могат да бъдат разчетени като суверенни (с. 77). Аз бих допълнил, че скицираната от Негри и Харт диалектика на суверенитета не надхвърля значително „диалектиката на Просвещението“ на Хоркхаймер и Адорно,

в която „инструменталният разум“ шества като обща метафизична фигура на исторически регрес – той се себеподрива, себепорсира и изражда наново. В помощ на подобна критика на тотализацията на суверенитета Тодор Христов привлича като съюзници Пол Рабиноу и Никлас Роуз, както и дебатите около суверенитета в постколониалните и културните изследвания.

Другата линия на проблематизиране на суверенитета, която Тодор Христов условно отделя от предходната, е наречена от него **биополитическа**. Тя заема „биополитическия“ си профил от работите на Агамбен, но е изведена през Карл Шмит и от „известната му дефиниция на суверена като онзи, който взима решението да обяви извънредно положение“ (с. 83). Шмит дефинира суверенитета като „гранично понятие“ – суверенът е извън нормалния правен ред, доколкото може да го отмени, но тази извънредност е условието за възможност на правовия ред и е парадоксално вписана в него. Джорджо Агамбен на свой ред подема апоретичността на понятието на Шмит, за да види конститутивната за реда извънредност като структурен ефект на биополитическата власт. Биополитическата власт работи на принципа на изключението – тя перманентно обявява извънредно положение, изключва някого от сферата на нормалния правен и социален ред, оголва живота му и го третира като *homo sacer*. Така „лагерът“ се оказва гранично пространство спрямо нормалния ред, граница, която обаче е конститутивна за него и симетрична на другата гранична фигура – тази на суверена (с. 87–88).

Тодор Христов показва редица предимства на биополитическата концепция за суверенитета, но се отнася до голяма степен и критично към нея. Най-сериозният упрек, подобен на отпрадения към Негри и Харт, е, че схематичната тотализация на фигурата на суверенитета смисла възможността чрез нея да се изследва микрофизиката на властта, специфичните режими на нейното функциониране (с. 98). За да си осигури достъп до подобен тип анализ на микрофизиката на суверенитета, Христов тук привлича Жижек и Бътлър. С това се подготвя и собствената методологическа – перформативна – стратегия на изследването.

В „Случайни животи“ Джудит Бътлър настоява, че не „лагерът“, а новите затвори от типа на Гуантанамо са образцовите места, през които следва да се анализира завръщането на суверенитета в съвре-

менния режим на управляемост. Подобно на „лагера“, това са места извън реда, места на „извънредно положение“, животът на задържаните в тях е „оголен“. Разликата е в начина, по който тези места биват конституирани – те не са конституирани чрез перформативно обявление от една върховна суверенна власт, а чрез малки, разпръснати и анонимни перформативи на чиновниците по сигурността, които взимат решение за извънредно положение. Суверенитетът днес е децентриран и бюрократизиран и за разлика от модерните форми на суверенитет той не е обвързан с правила на представителство (с. 102). Бюрократизирането на суверенитета компенсира изчезването на върховния суверен – нацията, – перформативно давайки видимост на призрачното ѝ съществуване (с. 103). Тодор Христов допълва перформативния анализ на Бътлър за суверенитета с препратка към Славой Жижек, която обаче ще стане основна за собствената методология на книгата. В типичен за него лакониански ключ и с помощта на теорията на речевите актове на Сърл Жижек анализира суверенитета като специфичен тип перформатив – декларация. Декларациите „осъществяват нещо посредством представянето му като осъществено“, „но в такъв случай една декларация може да бъде успешна единствено доколкото симулира, че констатира състоянието на нещата, което трябва да създаде, и следователно единствено доколкото симулира, че е обратното на декларация, че е констатив, потискайки собствената си илокутивна природа. Поради това декларациите са неизбежно паразитни речевни актове“ (с. 104). На този важен мотив ще се върнем по-нататък.

Третата **деконструктивистка линия** на проблематизиране на суверенитета Тодор Христов извежда генеалогично от Валтер Бенямин и Жорж Батай (Карл Шмит, третата важна фигура тук, вече е въведена), след което е систематизирана чрез работите на Жак Дерида, Жан-Люк Нанси и Клод Льофор. В късните работи на Дерида суверенитетът става възлово понятие, чиято апоретичност е доведена до краен предел и е използвана както като средство за деконструиране на други централни понятия (езикът, субектът, автономията, демокрацията и т.н.), така и за автодеконструиране на самия „суверенитет“. Основната линия на обостряне на апоретичността при Дерида според Тодор Христов е в оттласкването на „суверенността“ от нейната субектна или актова центрираност – онзи, който взема решение за извънредно положение, взема такава

решение в ситуация на не-възможност за решение, включително и не-възможност за удържане на „себе си“ като вземащ решението – „суверенното решение трябва да бъде мислено като неизчислим, непредвидим и неидентичен акт, който остава отвъд пасивността и активността“ (с. 113). Но така, в опасна близост с негативната теология, според Христов Дерида „описва суверенитета като празнота, мълчание, апория“, т.е. допуска, че „физиката на властта се основава върху метафизика, която може да бъде мислена само негативно, като тайна, тишина, неделимост, съвпадане на актуалност и потенциалност, с други думи – върху една не-възможна, апоретична метафизика“ (с. 121). В тази обща деконструктивно-метафизична фигура на суверенитета Жан-Люк Нанси въвежда спецификации, отново опитващи се да хванат различните режими на историческото ѝ функциониране – на монархическия, националния и екотехническият суверенитет. Деконструкцията на суверенитета обаче тук трябва да покаже, че „суверенитетът всъщност е нищо, и че политическото трябва да бъде мислено като множественост, свободна както от политико-теологическите понятия за единното, така и от различаването и дискриминацията, вкоренени в понятието за суверенитет“ (с. 133), т.е. на суверенитета Нанси противопоставя една парадоксална критическа общност-множество. Подобна е и позицията на Льофор, който обаче противопоставя на принципа на суверенитета „радикално понятие за демокрацията, третиращо я като невъплътена власт, свободна от фигурата на суверена“ (с. 135). При проблематизирането на суверенитета сходни напрежения откриваме и в опозициите между „политика“ и „полиция“ на Рансиер и между „диаграма“ и „конкретна свобода“ на Прозоров, описани от Тодор Христов като „синтетични стратегии“.

4. ПЕРФОРМАТИВИТЕ И МИКРОФИЗИКАТА НА СУВЕРЕНИТЕТА

Масштабната реконструкция на проблема за суверенитета в съвременната радикална критическа теория, осъществена от Тодор Христов, няма за цел да извлече едно „чисто“ значение на термина. Теориите напълно легитимно биват разглеждани от него като различни практически употреби, в които изкрystalлизират различни типични значения на „суверенитета“ – между тези значения

не може да бъде открита строга концептуална логика, а в най-добрия случай „семеини прилики“, така че за аналитичните цели на изследването значенията на „суверенитета“ биват третираны като „списък от черти“ (с. 145), които да могат да бъдат откривани и независимо една от друга. С това вече е отчленена и общата методологическа – постаналитична и етнометодологическа – нагласа на Тодор Христов, чрез която той във висока степен се дистанцира от критическите теории, които току-що е реконструирал. Впрочем дистанцирането от представените от него теории става чрез една експлицитна и системна *критика на критиката на суверенитета* – критиката на суверенитета не трябва да довежда до превръщането на суверенитета в мета-понятие, което на свой ред да поражда трансценденталната привидност за съществуването на една тотална мета-власт, която шества призрачно из историята. Обратно, Христов ни предлага стратегия, според която анализите трябва да тръгнат не от „суверена“ и от упражняваната от „него“ извънредна власт, а от конкретните властови практики, които са конститутивни за „суверена“, но които според него могат да се окажат и „случаи на упражняване на суверенитет без суверен, какъвто е Априлското въстание“ (с. 158). Казано иначе, „физиката на властта“ трябва да бъде анализирана не откъм нейната „метафизика“, а откъм „микрофизиката ѝ“, „от малките практически методи, с които се произвежда тя“ (с. 121) – в близко родство с проектите на Фуко и Гарфинкъл, но с друг аналитичен инструментариум.

„Обобщението“, с което завършва първа глава, по същество представява разработване на този собствен – авторски – инструментариум. То започва с едно бляскаво наблюдение: Христов представя два типа фиктивни сцени на отнемане на живот и пари – единият тип ние обичайно бихме класифицирали като изпълнени от името на „убиеца, престъпника или лудия“, докато другия – като изпълнени от името на „суверена“ (с. 146–147). Оттук и самоочевидната разлика в легитимността на актовете на отнемане. Тодор Христов обаче поставя въпроса: в какво точно се състои разликата между „престъпника“ и „суверена“, щом на практика те вършат едно и също. Обичайният отговор („Суверенът има правото да го върши“) не ни върши работа, защото е кръгов: онзи, който е суверен по право, има правото да отнема живот и пари (с. 147). Следователно неясното понятие за право, суверенността като право, следва да бъде прояснено.

Предлагам да заменим това кръгово обяснение със следното: за разлика от крадеца или убиеца, суверенът никога не отнема пари или живот сам; за разлика от лудия, той никога не декларира властта си сам; суверенът упражнява властта си посредством други. Тъй като се упражнява посредством други, суверенната власт е винаги нещо повече от властта на суверена. Разгледаните дотук теории не ни насочват как да мислим този конститутивен излишък на суверенната власт. Предлагам да го мислим като особена дискурсивна практика, която ще нарека представителство (пак там).

Този ход е изключително важен, защото на практика откъсва „суверенитета“ от неговите метафизични и онто-теологически импликации: върховната власт не произтича от „себе си“, не е абсолютна и неделима, никой не я упражнява „сам“, а винаги „посредством други“. Суверенната власт има *другите* за свой „конститутивен излишък“, тя е „винаги нещо повече“ от властта на суверена сам по себе си. Парадоксално, Тодор Христов отлепя метафизичната фигура на суверенитета като „върховна власт *per se*“ от юридикополитическото понятие за суверенитет. Сега по-скоро позициите на убиеца, престъпника и лудия се оказват метафизични (именно те претендират за „върховна власт *per se*“), докато суверенитетът се оказва интерактивно конструирана позиция – именно от и чрез другите тя черпи своята легитимност и своето право. В тази светлина дори съвременните критически теории се оказват неспособни да уловят спецификата на суверенната власт, оставайки в плен на инерцията на метафизичната фигура.

Този пробив на Тодор Христов е изключително важен. Именно той отваря широко вратата за една голяма изследователска програма, която на първо време Христов нарича анализи на микрофизиката на властта и от която и самият аз съм привлечен и с която съм съпричастен. Разбира се, този пробив отваря и голямото предизвикателство: как точно ще бъде разбрана микрофизиката на властта и какви точно ще бъдат конкретните инструменти за нейния анализ?

Тодор Христов директно ни предлага и аналитична оптика. Според него суверенната власт следва да бъде анализирана като специфична „дискурсивна практика“, която той нарича „представителство“ (с. 148). Суверенната власт се упражнява под формата на *представителство* именно защото *се упражнява чрез други и от името на други*. Суверенът – дори и най-класическият суверен,

кралят – не може и не упражнява върховната си власт постоянно и непосредствено чрез директни заповеди, а чрез свои „представители“ и „пълномощници“, които най-често директно заповядват на трети лица, без обаче заповедите им да са артикулирани директно (от тяхно име), защото винаги биват артикулирани от името на суверена (бел. 2, с. 149). Нещо повече, можем да допълним в духа на Дерида¹, че дори и директните декларации и заповеди на суверена – бил той „кралят“ или „народът“, – всъщност обикновено не са артикулирани като директни заповеди (т.е. от негово име), а от името на друга по-висша инстанция (Висшия съдник, паството, народът, общото благо и т.н.) Така, ако дори и суверенът (онзи, който в дадена ситуация има или декларира правото си на върховна власт: кралят, народното събрание, министър-председателят, съдията) всъщност упражнява властта си не от свое име, а от името на други, то това важи още повече за неговите представители (полицаят, чиновникът, съдията-изпълнител и т.н.), които имат съответни правомощия за нейното упражняване не от себе си, а от суверена. Така суверенната власт на практика обикновено е (и за да бъде легитимна трябва да бъде) практикувана не от „себе си“, а заради и в името на други. Суверенът не представлява себе си, затова има правото да бъде суверен.

На практика суверенната власт се упражнява чрез позоваване на други или, както Христов предпочита да се изразява след Дерида и Бътлър, чрез „цитиране“ (бел. 1, с. 149). Какво всъщност бива цитирано? Разглеждано като дискурсивна практика, упражняването на суверенна власт става чрез перформативи. Исканията за заплащане на данък или обявяването на „вина“ при съдебен процес обикновено са специфични перформативи – заповеди и декларации. Тъй като не могат да бъдат произнесени от „себе си“, те обикновено цитират други перформативи – други заповеди и декларации. И т.н. Как все пак се упражнява суверенната власт?

За да упражниш суверенна власт, като заповядаш на някого да се раздели с парите или живота си, трябва да се самозаявиш като представител на суверена. За да се заявиш като негов представител, трябва да покажеш, че не действаш от себе си, а по чужда –

---

¹ Derrida, J. 1986. Declarations of Independence. *New Political Science*, 15, pp. 7–15.

„негова“ – заповед; ти не действаш непосредствено, а „цитираш“ заповедта на суверена. Ако обаче и позицията – т.е. правото – на суверена да издава заповеди бъде оспорено, тогава трябва да покажеш, че той има право да издава заповеди. Трябва да посочиш конститутивния акт, с който суверенът е провъзгласен за суверен. Т.е. трябва да цитираш декларацията, с която суверенът бива обявен за такъв. Казано иначе, суверенната власт работи в режим на „двойно цитиране“ – като минимум на една заповед, че трябва да се действа *точно така*, и на една декларация, че *суверенът е този, който има правото – легитимността – да издава заповеди* (с. 136).

Декларацията, която бива цитирана, в случая играе ролята на „конститутивен акт“ в процедурата по легитимация на практическото упражняване на суверенна власт – цитирането я превръща в „начало“, „източник на властта“. Впрочем дали ще има действително една експлицитна първа декларация на суверенитета или не, не е толкова важно. Може речевият акт, който бива цитиран, да не е експлицитна декларация, може дори да е непряк речеви акт. Важно е, че при легитимацията на упражняването на суверенна власт „нещо“ трябва да бъде цитирано *сякаш е* първа декларация на суверенитета. Според Тодор Христов какво точно бива цитирано не изглежда да е проблем, защото декларацията е „образцов случай“, тя се отличава с черти, които важат за „всички перформативи“ (с. 104). След Сърл Христов напомня: декларациите се отличават от другите перформативи по това, че „осъществяват нещо посредством представянето му за осъществено“ (пак там). Казано иначе и в опит да се постигне по-голяма аналитична яснота, декларацията (напр. „Обявявам война!“) е такъв тип речеви акт, който конституира съвпадение – твърдение – между „онова, което е“ и „онова, което трябва да бъде“. Със самото ѝ обявяване „войната“ става факт и норма едновременно. Ако декларацията е успешна, на нивото на пропозиционалното си съдържание (р) тя постига „твърдение в себе си“ между минало, настояще и бъдеще, т.е. между „е“ и „трябва да бъде“. Нещо повече, ако декларацията е успешна, тя постига същото „твърдение в себе си“ и по посока на говорителя – между *аз съм този, който актуално – de facto – декларира р* (или също *ние сме тези, които...*), от една страна, и *аз съм този, който трябва винаги (т.е. има правото, de jure) да декларира р*, от друга страна. Т.е. успешната декларация постига „твърдение в себе си“ между факти-

ческа персона и институционална позиция на своя говорител, конституира неговия „суверенитет“. Вероятно това именно има предвид и Тодор Христов, когато казва, че декларациите са „образцов случай“, който разкрива черти, характерни за всички перформативи. А именно, че те са експлицитни случаи, в които непосредствено може да се наблюдава *ad hoc* есенциализация и етернализация на значенията и референтите – една процедура по производство на „твърдства в себе си“, на „суверенитет“, която е повече или по-малко директно откриваема във всички речеве актове.¹

За да прекъсне възможността за метафизичен прочит на суверенитетската сила на декларациите, за да спре инерцията, според която

---

¹ Горният пасаж представлява кратка преработка на аналитичната класификация на речевите актове, предложена от Сърл (Searle, J. 1979. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press) и използвана от Тодор Христов, и по-точно на аналитичния оператор „посока на съответствието“ (*direction of fit*). Според Сърл различните типове перформативи имат различна посока на съответствието: 1. Асертивите (условно казано, „твърденията“) имат посока на напасване от-думите-към-света, т.е. светът (фактичното, даденото) е образецът, с който настоящите и бъдещите изказвания трябва да се съобразяват; 2. Директивите и комисивите („заповедите“ и „обещанията“) имат посока на напасване от-света-към-думите, т.е. думите са образец, те имат прескриптивна и нормативна сила, с която фактичното положение трябва да бъде приведено в съответствие; 3. Декларациите според него имат двойна посока на съответствието – от-думите-към-света и от-света-към-думите едновременно. Другаде съм аргументирал (Вацов, Д. 2010. „Перформативът: насилие и демиургична власт“, *Социологически проблеми*, извънреден брой), че Сърл греши – декларациите нямат двойна посока на съответствие, доколкото думите и светът или – казано иначе – знак, значение и референт при тях съвпадат непосредствено. Тук предлагам първоначална скица за темпорално разграничаване на речевите актове: 1. Асертивите се ръководят от „миналото“, доколкото именно миналото (фактичното) е образец за настоящето; 2. Комисивите и директивите се ръководят от „бъдещето“, което има прескриптивна функция спрямо настоящето; 3. Декларациите се ръководят от „настоящото“, доколкото актуалното им изказване иманентно събира в едно минало, настояще и бъдеще, „е“ и „трябва“. Позволявам си да нахвърлям тук тази първоначална скица, за да „подам“ още един аналитичен ключ към анализа на перформативите, който ни сродява с Тодор Христов.

можем да си помислим, че декларацията наистина е конститутивен акт с абсолютна сила и върховна власт, фиксираща безусловни твърдения в себе си – Христов, както посочихме, прибегва до Жижек: „една декларация може да бъде успешна единствено доколкото симулира, че констатира състоянието на нещата, което трябва да създаде, и следователно единствено доколкото симулира, че е обратното на декларация, че е констатив, потискайки собствената си илокутивна природа. Поради това декларациите са неизбежно паразитни речеви актове“ (пак там). Въвеждането на „симулацията“ като критически блокаж в претенцията на декларацията за абсолютен суверенитет, за тотално съвпадение между „е“ и „трябва“, между актуално и потенциално, е важно. Защото чрез този ход е оспорена изобщо възможността за метафизичен суверенистки акт, за *creatio ex nichilo*. Всяка подобна претенция е винаги вече фикционална – тя е *сякаш-* или *като-че-ли-претенция*: „У е декларираше себе си за суверен, както ако властта му беше действителна, или с други думи – [...] У е декларираше суверенитета си посредством паразитното позоваване на една фикционална институция“ (с. 152). В крайна сметка абсолютният суверенитет е неизбежно „фикционална институция“.

Вън от това, че „симулацията“ играе ролята на важен критически регулатив, забраняващ тотализация на суверенитета, тя има като минимум още две важни страни – едната от тях бих оценил като риск, а другата – като предимство.

Рискът е в това, че ако декларациите са винаги симулативни, а, от друга страна, те са образцов случай за всички перформативи, тогава може да се окаже, че всеки речеви акт е еднакво симулативен. Без да поддържам каквато и да е тежка граница между буквално и фикционално, между автентично и фалшиво, подобна позиция, ако в нея не се направи вътрешно прецизиране, би ни лишило от възможността да правим практически разграничения между добри и лоши, легитимни и нелегитимни перформативи: например между симулативно упражняване на суверенна власт чрез позоваване на суверен, от една страна, и несимулативно говорене за свобода, за „суверенност без суверен“, от друга. Безспорното предимство на обявяването на декларацията за симулативна и паразитно реферираща е следното: вече няма нужда да следим дали при практическото упражняване на суверенна власт „представителите“ при

своето „двойно цитиране“ се позовават на една първа и автентична декларация на суверенност или не. Нещо повече, като професионални критици не е нужно да се занимаваме и с постоянна и неистова деконструкция на „източника“ на властта, нито пък е нужно да сме постоянно в ситуация на революция. Можем да си вземем глътка въздух, да заемем известна аналитична дистанция и, както прави Тодор Христов, да започнем да следим какви са конкретните практики на упражняване на перформативна власт, дали и каква „суверенност“ те цитират и легитимират, както и имаме ли пред очи такива практики, в които може да се говори за суверенност без позоваване на суверен? Т.е. действително е отворен подстъп към анализ на микрофизиката на властта, без повече тежки задължения към нейната метафизика.

Тук ще оставя настрана демонстрациите на метода чрез изграждане на типични фикционални сцени на упражняване на суверенитет, на които Тодор Христов е майстор и които демонстрират разликите между монархическия и националния суверенитет. Ще оставя настрана и чудесния анализ на „капитализирането на суверенитета“ в съвременните общества. Нека читателят ги прочете сам.

5. КЪДЕ Е АПРИЛСКОТО ВЪСТАНИЕ?

Защо е нужна толкова много теория, след като залогът на книгата е анализът на конкретни исторически дискурси и практики?

Непосредственият и честен отговор би бил, че в този предговорен текст аз префокусирам значението най-вече на първата методологическа глава, тъй като емпиричните анализи надхвърлят значително собствените ми компетенции, докато в полето на методологията пак аз – като автор, школуван професионално като философ – се чувствам значително по-уютно. Този отговор е верен, но и недостатъчен. Въведената от Христов радикална критическа теория, освен че за първи път служи като експлицитен инструмент в амбициозен цялостен опит за преосмисляне на модерната българска история, има поне още няколко предимства.

Първо, проведеното през нея деконструиране на „суверенитета“ като метафизична фигура по същество представлява декон-

струиране на суверенността на основните нормативни категории на съвременната политическа и социална наука: „суверенитет“, „робство“, „свобода“, „въстание“, „нация“, „държава“ и пр. Деконструиране тук ще рече не толкова демонстрация на тяхната апоретичност, а отказ от припознаване на едно-единствено тяхно значение като „образцово“ – било чрез позоваване на „образцовия им генезис“ в британската, френската или американската модерна история например, било чрез позоваване на академичните им „образцови дефиниции“ в някое етаблирано издание или автор. Този ход има освобождаващ характер при четенето на миналото и лекува от поне два типа компенсаторни реакции: не е нужно да се изпълваме нито с някакъв дълбинен патриотичен устрем, който да ни кара – за да не се почувстваме „втора ръка“ и „повтарячи“ – постоянно да изравяме древния и автентично български (или арийски, македонски и т.н.) корен на цялата световна история, метафизика и наука; нито пък е нужно да развиваме „нешастно съзнание“ за неавтентичността и подчинеността на локалните контексти, върху които стъпваме. Просто защото нито автентични образцови категории, нито автентичен и образцов опит на техния генезис, няма.

Оттук, второ, свободни сме да разглеждаме различните контексти на миналото, включително тези на националната ни история, като самостоятелни и самоценни сцени, в които се артикулират практики и се коват „значенията“ на тези практики, дори и когато думите, през които тези практики биват артикулирани, влизат в тях „отвън“, през културен трансфер. Ако е възможен интелигентен патриотизъм, той трябва да тръгне оттук.

Третото е до голяма степен в противовес на първото и второто. Защото, ако въведената от Тодор Христов критическа методология ни освобождава от сляпото доверие в определени нормативни и категориални реквизити, то тя също така произвежда и собствена нормативна призма на четене на настоящето и на българската история. Тук е и най-голямото предизвикателство – тук трябва да бъдем внимателни.

Въпросът *Къде е Априлското въстание?* не е питане за това къде се е изгубило то сред толкова много теория. Въпросът е *къде попада то при тази теория?*